

† ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ ΞΗΡΟΥΧΑΚΗΣ (1872 - 1958)

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Α'

1. Διαμείνας ὑπὲρ τὸν μῆνα εἰς τὴν γενέτειραν πόλιν τῶν Χανίων κατὰ τὰς διακοπὰς τοῦ θέρους 1957, εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ συναναστρέφωμαι τὸν ἀείμνηστον γέροντα Κυδωνίας Ἀγαθάγγελον. Ἡ γνωριμία μας, δι' ἀλληλογραφίας τὸ πρῶτον, ἤρχισε πρὸ τριάκοντα καὶ πλέον ἐτῶν (1927), ὅτε ἐγὼ μὲν ἤμην φοιτητὴς τῆς Φιλολογίας μὲ μεσαιωνολογικὰ διαφέροντα, ἐκεῖνος δ' ἦτο ἐφημέριος τῶν ἐν Βιέννῃ Ἑλλήνων ὀρθοδόξων καὶ ἐκεῖθεν συνδρομητὴς καὶ συνεργάτης τῶν ἀποπειρῶν μας, ὅπως στερεώσωμεν περιοδικόν τι ἐρευνητικὸν ἐν Κρήτῃ (τὸ «Δελτίον τοῦ Κρητ. Φιλολογικοῦ Συλλόγου» ἐν ἀρχῇ, τὰ «Κρητικά» 1930 - 1933, κατόπιν τοῦ αὐτοῦ σωματείου). Ἡ προσωπική μας γνωριμία ἐχρονολογεῖτο ἀπὸ τοῦ 1934, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, εἶχον δὲ κληθῆ ἐντόνως τὸ 1935 - 6 διὰ νὰ ὑποστηρίξω τὴν ὑποψηφιότητά του εἰς τὸν θρόνον τῆς Κυδωνίας καὶ ὑποδεχθῆ τὴν ἀφιξίν του διὰ τινος ἱστορικῆς ἀναδρομῆς τῶν κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν. Ἡ φιλία αὕτη ἐσκιάσθη κατὰ τὸ 1945 - 1946 ἐκ λόγων πολιτικῆς τοποθετήσεως τοῦ ἀειμνήστου ἐπισκόπου, ἀνεχομένου κατ' ἐμὲ τὸν ἀριστερισμὸν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν ἔναντι τοῦ ζωτικοῦ τότε προβλήματος τῆς παλινορθώσεως, ἔφθασε δὲ εἰς ὀξεῖαν ρῆξιν. Ἀλλ' ἡ ἐπέμβασις κοινοῦ φίλου καὶ ἡ ἀμνησικακία ἀμφοτέρων ἔκαμεν ὥστε ἡ ἀνασύνδεσις τῶν δεσμῶν μετὰ διετίαν νὰ εἶναι θερμότερα τῆς παλαιᾶς φιλίας, καὶ ὁ Ἐπίσκοπος δὲν παρέλειπε νὰ ἐκδηλώνῃ τὰ πρὸς με αἰσθήματά του καὶ τὴν πρὸς τὸ ἀξίωμα μου τιμὴν, καθὼς καὶ ἐγὼ ν' ἀνταποδίδω πρὸς τὴν λογιότητα, τὴν φρόνησιν καὶ τὸ γῆρας ἀνάλογον σεβασμόν. Ἐπὶ πλέον μᾶς συνέδεσε στενότατα τὸ διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ νῦν Μητροπολίτου Κρήτης Σεβ. κ. Εὐγενίου (1951) δημιουργηθὲν καὶ ἐπὶ τετραετίαν τοῦλάχιστον ταλανίσαν τὴν Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κρήτης ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, εἰς τὸ ὁποῖον (πρωτοστατοῦντος τοῦ ἀειμνήστου Ἀγαθαγγέλου καὶ οὐχὶ τοῦ τότε Λάμπης ἀειμν. καὶ πολυκλαύστου φίλου Εὐμενίου, ὡς κοινῶς νομίζεται) οἱ τέσσαρες ἀρχιερεῖς τῶν δύο δυτικῶν νομῶν μετὰ τοῦ πληρώματος δὲν ἀνεγνώριζον τὴν προᾶξιν τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας, ἐζήτουν τὴν ἀνύψωσιν τῶν ἐπισκοπῶν των εἰς Μητροπόλεις καὶ τὴν κατάλυσιν τοῦ ἰσχύοντος καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος. Καὶ τῶν μὲν ζητημάτων ἐκείνων τὴν ἐξιστόρησιν θε-

ωροῦμεν ὅλως πρόωρον¹, ἂν δ' ἀναφέρωμαι εἰς τὸ θέμα πράττω τοῦτο διὰ νὰ ἐρμηνεύσω τὴν στενωτάτην ἐπαφὴν εἰς ἣν διετέλουν μετὰ τοῦ ἀειμνήστου ἱεράρχου, προσωπικὴν καὶ δι' ἀλληλογραφίας, κατὰ τὰ ἔτη 1951 - 1957. Μ' ἐπεσκέπτετο συχνὰ οἴκοι καὶ εἰς Χανιά καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ παντοίως μ' ἐπεριποιεῖτο κατὰ τὰς διατριβάς μου εἰς τὴν γενέτειραν. Εἰς μίαν ἐκ τῶν ἀναισθησίων τοῦ παλαιοῦ ἡμῶν συνδέσμου παρεπονέθη διὰ τὴν μεταξύ μας ρῆξιν τοῦ 1945 - 1946 (ἔνεκα τοῦ δημοψηφίσματος). Τῷ ὑπεσχέθην τότε ὅτι δὲν θὰ τὸν ἀφήσω ἀμνημόνευτον, ἐνῶ ἴσως πολλοὶ τῶν βοηθηθέντων ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς ἐπαρχίας του, κατὰ τὴν κατοχὴν ἰδίᾳ², θὰ τὸν ἐλησμόνουν ταχέως. Ἐξεπλήρωσα δὲ τὴν ὑπόσχεσιν ἐκείνην κατελθὼν ἐπὶ τούτῳ ἀεροπορικῶς³ κατὰ τὴν κηδεῖαν του καὶ ἐκφωνήσας τὸν ἐπικήδειον λόγον καὶ συνοδεύσας αὐτόν, μόνος ἐκ τῶν λαϊκῶν ἐπισήμων, μέχρι καὶ τῆς ἐν Γουβερνέτιῳ ταφῆς. Ὁ ἀειμνήστos ἐφαίνετο ἰδιαιτέρως ἀρεσκόμενος ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ προσδοκίᾳ, ἄλλωστε τὸ θέμα τοῦ θανάτου τὸ εἶχεν ἀντιμετωπίσει μετὰ θάρρους πάντοτε, ἀλλ' ὅπωςδήποτε δὲν ἐνόμιζεν ὅτι οὗτος ἦτο τόσο ἐγγὺς ὅσον εἰς τὴν πραγματικότητα.

2. Κατὰ τὸ συνελθὼν εἰς τὰ Χανιά ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ἱερατικῶν Συνεδρίου τοῦ κλήρου τῆς Ἐπισκοπῆς Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου κατ' Αὐγούστιον 1957 παρέστην καὶ ἐγὼ καὶ ὠμίλησα, ἠγέρθη δὲ τότε θέμα ὀργανώσεως τιμητικῶν ἐκδηλώσεων διὰ τὸ 1958 ὑπὲρ τοῦ Ἐπισκόπου. Ἄλλοι τῷ ἔλεγον νὰ στηθῆ ἡ προτομὴ του, ἀλλὰ φρονίμως ἐκεῖνος ἀπέκρουε τὸ πρᾶγμα, ἄλλοι δ' ἄλλα. Κατέληξε νὰ δεχθῆ τὴν γνώμην μου ὑπὲρ τῆς ἐκδόσεως τόμου τιμητικοῦ τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν». Μὲ αὐτὸ δὲ ἀπέδειξεν ὅτι περισσοτέραν σημασίαν ἔδιδεν εἰς τὰς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις παρὰ εἰς ἀμφιβόλους τιμητικὰς διαωνίσεις διὰ πλακῶν, μνημείων καὶ ἀδριάντων⁴.

Συνεζητήσαμεν διὰ τοὺς ὄρους, τὴν σύστασιν τῆς τιμητικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τοὺς συνεργάτας τοῦ τόμου. Προθύμως ἀπεδέχθη τὸ πρᾶγμα ἡ ἀξιότιμος Ἐπιτροπὴ τοῦ περιοδικοῦ πρὸς τὴν ὁποίαν ἐξέθηκα τὴν ὑπόθεσιν. Ἐπρόκειτο μάλιστα νὰ συσταθῆ εἰδικῶς, ὡς εἴθισται, καὶ τιμητικὴ Ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν μου καὶ νὰ ἐκδοθῆ ἐγκύ-

¹) Κατέχω σημαντικώτατον σχετικὸν ἀρχεῖον καὶ δὲν ἤμην ἐκ τῶν δευτερογενιστῶν τῆς ὑποθέσεως, ἀλλὰ ζώντων ἀκόμη τῶν προσώπων δὲν δύναμαι ν' ἀνακινήσω ἱστορικῶς τοιοῦτο θέμα. Χαίρω μόνον διὰτὶ ἀποκατεστάθη ἡ εἰρήνη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κρήτης καὶ διατηρεῖται ἡ ἀρχαία τάξις ἐν αὐτῇ.

²) Μεταξὺ τῶν ὁποίων δὲν ὑπῆρξα.

³) Ἐντὶ τοῦ πολυτελοῦς τάφου τοῦ Γουβερνέτιου τῷ εἶπον πολλάκις ὅτι ἐγὼ, ἂν ἤμην εἰς τὴν θέσιν του, θὰ ἐκτιζον παρεκκλήσιον τοῦ ὁσίου Ἀγαθαγγέλου. Τὸ παρεδέχετο, ἀλλὰ εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ τὸ μνημεῖον.

κλιος, ὅτε ἠσθένησεν ὁ Ἐπίσκοπος, καὶ οὕτω τὸ πρᾶγμα ἔλαβεν ἄλλην τροπὴν. Ὁ τόμος ἀπὸ ἑορταστικὸς μετεβλήθη εἰς ἐπιμνημόσυνον! Αἱ συνεργασίαι συνεκεντρώθησαν ὑφ' ἡμῶν καὶ τοῦ περιοδικοῦ ἀπὸ τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων του συνεργάτας. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἐπισκόπου ἡ προθυμία τινῶν ἠλαττώθη, ὥστε νὰ ἀναζητῆ τις μερικὰ ὀνόματα ἀπὸ τὸν τόμον τὰ ὁποῖα δὲν ἔπρεπε νὰ λείπουν.

Τὸν Ἐπίσκοπον εἶδον ζῶντα δις τελευταίως ἐν Ἀθήναις. Τὴν παραμονὴν τοῦ Ἀγίου Νικολάου 1957, ἦλθε διὰ νὰ μοῦ εὐχηθῆ. Παρέστη εἰς τὴν κηδεῖαν τοῦ ἀειμν. πρίγκιπος Γεωργίου καὶ ἦτο πολὺ ἱκανοποιημένος διὰ τὴν τιμητικὴν θέσιν ποὺ τοῦ ἐδόθη κατ' αὐτήν. Τὸ βράδι τοῦ ἐκράτησα συντροφίαν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον του. Ἦτο ἡ τελευταία φορὰ ποὺ ὠμιλήσαμεν διὰ μακρῶν, διότι ἀρχομένου τοῦ Φεβρουαρίου 1958, ὅτε τὸν εἶδον εἰς μίαν ἀθηναϊκὴν κλινικὴν ἀσθενῆ, ἀντελήφθη ὅτι δὲν θὰ ἐπέζη τῆς νόσου. Ὁ τελευταῖος του λόγος πρὸς με ἦτο σχετικὸς μὲ τὸ περιοδικόν. Διεικνύει τὴν νηφαλιότητα καὶ τὴν σεμνὴν ἀξιοπρέπειαν ἣ ὁποῖα τὸν διέκρινεν.

3. Καὶ ὡς ἐκλογικὸς σύλλογος καὶ ὡς κοινωνία καὶ ὡς ποιμνιον ἡ περιφέρεια τῶν Χανίων δὲν ὑπῆρξε ποτὲ εὐκόλος καὶ δὲν ἠδύνατό τις εὐκόλως νὰ ἐπιβληθῆ εἰς αὐτήν. Ἡ 22ετῆς ἀρχιερατεία τοῦ ἀειμν. Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη ἐκλείσθη μὲ τὴν μεγαλοπρεπεστέραν κηδεῖαν τὴν ὁποῖαν εἶχον ἴδει τὰ Χανιά μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐλ. Κ. Βενιζέλου (1936), τόσον ἀπὸ ἀπόψεως συρροῆς καὶ εἰλικρινοῦς μετοχῆς τοῦ Λαοῦ, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐκδηλώσεων. Οὕτως ἐφάνη, ὅτι οἱ Χανιωῖται οἱ κατὰ καιροὺς κρίνοντες καὶ ἐπικρίνοντες τοὺς ἀνθρώπους των, ἐγνώριζον νὰ τιμῆσουν τὸ ἦθος, τὴν παλληκαριάν, τὴν τιμιότητα καὶ τὴν παιδείαν τοῦ γέροντος ποιμενάρχου των⁴. Συνέπραξε δὲ καὶ ἡ χλιαρὰ ἀνοιξιάτικη ἡμέρα τῆς 25ης Φεβρουαρίου, ἐπιτρέψασα ἄνετον διεξαγωγὴν τοῦ προγράμματος τῆς κηδεῖας, ἣ ὁποῖα ἀρχίσασα τὴν 10ην π. μ. εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τῶν Εἰσοδίων, ἔληξε τὴν 2αν ἀπογευματινὴν εἰς τὸν περίβολον τῆς ὁρεινῆς μονῆς τοῦ Γουβερνέττου, ὅπου ἐναπετέθη τὸ σκῆνωμα τοῦ ἱεράρχου. Δεκάδες χιλιάδων ἀνθρώποι κατέλαβον τοὺς δρόμους ἀπὸ τὸ Σαντριβάνι μέχρι τοῦ Μπόλαρη, ὅπου ἐσταμάτησεν ἡ πομπή, καὶ ἐκεῖθεν μέχρι τῆς Μονῆς Ἀγίας Τριάδος Ἀκρωτηρίου, ὅπου τὸν συνώδευσαν οἱ ἐπίσημοι. Χίλιοι δὲ τοῦλάχιστον ἀνθρώποι ἐπεζοπόρησαν ἐκεῖθεν πρὸς τὸ Γουβερνέττο, ὅπου ἀνεβιβάσθη ἡ σορὸς διὰ τῶν χειρῶν καὶ ἐναπετέθη εἰς περιφανὲς μνημεῖον ἀνεγερθὲν ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου πρὸ τινῶν ἐτῶν. Ἔτσι διελύθη

⁴) Μεταξὺ ἄλλων τὸ Δημοτ. Συμβούλιον Χανίων ἀπεφάσισε νὰ ὀνομάσῃ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου μίαν ὁδὸν τῆς πόλεως.

ὁ ἀπὸ ἱκανῶν ἐτῶν φόβος μας περὶ τοῦ τί θὰ ἐγίνετο ἂν ἀπέθνησκεν ὁ Ἐπίσκοπος χειμῶνος καὶ μετεφέρετο διὰ τοῦ Φαραγγιοῦ ὑπὸ κακοκαιρίαν! Ὑπὸ τὰς εὐχὰς τῆς Ἐκκλησίας κατεβιβάσθη τὸ φέρετρον εἰς τὸν τάφον, ἐνῶ τὴν ἱερὰν σιγὴν τοῦ ἡσυχαστηρίου διέκοπτον αἱ ριπαὶ τῶν πολυβόλων δι' ὧν ἀπεχαιρέτα ὁ στρατὸς τὸν «καπετάνιο» τοῦ 1897. Ὁ Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης ἀνήκει πλέον εἰς τὴν Ἱστορίαν. Ὡς φιλόλογος συνέδεσεν ἑσαεὶ τὸ ὄνομά του μὲ τὸν Κρητικὸν Πόλεμον τοῦ 1645 - 1669. Ὡς θεολόγος συνέδεσε τὴν Ἑνετίαν, τὴν Βιέννην καὶ τὴν Κρήτην. Ἀλλ' ὡς πατριώτης πρωτηγωνίστησεν εἰς τὰς μαύρας ἡμέρας καὶ νύκτας τῆς Κατοχῆς (1941 - 1945), ἀναντιρρήτως ἐκτελῶν τὰς ὑποδείξεις φρονίμων πολιτικῶν (ἀφανῶν πολλάκις) συμβούλων του, προασπίζων μὲ θάρρος καὶ εὐπρέπειαν τὰς ὑποθέσεις τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, ἐλεῶν, σώζων, συμπάσχων μετὰ τῶν ἀφαντάστως δοκιμασθέντων Κρητῶν, τηρῶν μετριοπάθειαν πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, θέτων ἑαυτὸν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ συνόλου καὶ ἀναλισκόμενος ὑπὲρ τῆς διασώσεως τοῦ ἐμπεπιστευμένου εἰς αὐτὸν ποιμνίου.

4. Νομίζω ὅτι γνωρίζω καλῶς τὰ διατρέξαντα καὶ τὰ παρασκήνια τῶν ὑποθέσεων μέχρι τοῦ Μαρτίου 1943, ὅτε ἠναγκάσθη νὰ καταφύγω εἰς τὰς Ἀθήνας⁵⁾, μάλιστα ἔλαβον ἐπανειλημμένως μέρος εἰς συσκέψεις συγκληθείσας εἰς τὸ Ἐπισκοπεῖον καὶ ὑπέγραψα καὶ ἐκκλήσεις εἰς τὰς ὁποίας κατελήξαμεν διὰ λόγους σκοπιμότητος οἱ κινοῦντες τὸν Ἐπίσκοπον νὰ πρωτοστατῇ⁶⁾, καὶ συνώδευσα αὐτὸν τὸν Ἰούνιον τοῦ 1942 εἰς Σέλινον, προσπαθοῦντα νὰ διασώσῃ διὰ συνετῆς πολιτείας τοὺς κινδυνεύοντας ἀπὸ τοὺς ἀποτεθηριωμένους τότε Γερμανοὺς τοὺς πρὸ τοῦ Στάλιγκραντ καὶ τοῦ Ἐλ Ἀλαμέϊν⁷⁾. Δὲν γνωρίζω ἂν θ' ἀσχοληθῶ μελλοντικῶς μὲ τὰ θέματα αὐτά, ἀλλ' οὐδὲ σήμερον κρίνω εὐλόγον νὰ τὸ πράξω ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἱστορικῆς δράσεως τοῦ Ἐπισκόπου. Ἀλλωστε ὁ ἴδιος ἐνήργησεν ὥστε διὰ τοῦ στενοτάτου φίλου καὶ συμβούλου του γυμνασιάρχου κ. Στεφ. Μυλωνάκη νὰ δημοσιεύσῃ τὰ σχε-

⁵⁾ Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ κ. Μυλωνάκη μοῦ ἀφιέρωσεν ὁ αἰμν. ἐπίσκοπος «εἰς ἀνάμνησιν κοινῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγώνων». Ἀλλ' ἐλάχιστοι ἐγνώριζον τὴν παρασκηνιακὴν μου ἀνάμειξιν εἰς τὰ γεγονότα 1941 - 1943.

⁶⁾ Μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν τότε ἐκτός τινων πολιτευομένων καὶ ὁ δήμαρχος Χανίων κ. Νικ. Σκουλάς, ὁ κατόπιν βουλευτὴς κ. Γ. Σαρρῆς, ὁ δικηγόρος κ. Σταῦρος Κελαϊδῆς, κ.ἄ.

⁷⁾ Μετὰ τὰς ἐκτελέσεις τοῦ Ἡρακλείου ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἐκτελεσθοῦν ἐν Χανίοις 70 ὄμηροι τῶν Γερμανῶν, προγεγραμμένοι εἰς καταλόγους ἐκ τῶν πολιτῶν τῆς Κρητικῆς πρωτευούσης, καὶ ἐγκλειστοὶ εἰς τὴν πόλιν, ἐπὶ τῇ παραμικρᾷ ἀκαίρῳ ἐκδηλώσει τῶν Κρητῶν ἢ τῶν Συμμάχων. Εἰς τὴν πρώτην δεκάδα εἶχε καταγραφῆ καὶ ὁ γράφων.

τικά ἔγγραφα καὶ χρονικά⁸. Ἡ περαιτέρω ἀντιμετώπισις τῆς μορφῆς τοῦ ἐπισκόπου Ἀγαθαγγέλου γίνεται ἰδίᾳ ἀπὸ πνευματικῆς σκοπιᾶς, ἡ δὲ δραῖσις του κατὰ τὸ 1897 καὶ 1940 - 1946 εἶναι ζήτημα τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ μέλλοντος, τὸν ὁποῖον δὲν θέλω νὰ προλάβω. Ὡστε μόνον τὰς τυπικὰς πληροφορίας περὶ αὐτῆς θὰ ἐπαναλάβω ἐνταῦθα.

5. Βεβαίως ὁ ἐπίσκοπος Ἀγαθάγγελος δὲν ὑπῆρξεν ἡ πρωταγωνιστήσασα μορφή εἰς τὰ Γράμματα, τὴν Ἐκκλησίαν ἢ τὴν Πολιτείαν κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσιπενταετῆ ἱστορίαν τῆς Κρήτης. Ὁ σκοπός μας δὲν εἶναι νὰ πλέξωμεν ἐγκώμιον εἰς τὸν ἄνδρα, τὸ ὁποῖον ν' ἀποδειχθῇ ταχέως σαθρόν. Ἀλλ' ἡ ἀποσιώπησις τῶν ὑπηρεσιῶν του, ἡ μὴ ἔξαρσις τῆς μορφῆς του μεταξὺ ἡμῶν θὰ ἦγεν εἰς ἀδικίαν. Ἐπιβάλλεται δὲ καὶ χάριν τοῦ δικαίου καὶ χάριν τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων νὰ γνωσθῇ ποία ὑπῆρξε ἡ πνευματικὴ του τροχιά καὶ ὁποῖος ὁ μόχθος τῆς μακρᾶς του ζωῆς. Ἄν μὴ τι ἄλλο, διὰ νὰ ὑποχρεῶνται οἱ κληρονόμοι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς νὰ μὴ ἀμελοῦν τὸν πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὴν ἔρευναν ζῆλον, ἱκανοποιούμενοι ἀπὸ τὸ ἀπαστράπττον ἀξίωμα, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ ἴδιοι ὀφείλουν νὰ δίδουν βάρος καὶ ἀξίαν.

Β'

Ὁ Ἀγγελος Ξηρουχάκης ἐγεννήθη κατὰ Μάϊον 1872 εἰς τὸ μικρὸν χωρίον Σούρη τοῦ Ἀποκορώνου, ἐπαρχίας τῆς Δυτ. Κρήτης ἀπὸ πατέρα Ἡλίαν Ξηρουχάκην γεωργὸν καὶ μητέρα Ἀναστασίαν, συγγενῆ Μυλωνογιάννηδων. Ὁ πάππος του παπᾶ - Ἡλίας ἐξεδάρη τὸ 1821 ζῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ δ' ἀδελφὸς τοῦ πατρὸς του Σπυρίδων ἐφονεύθη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878 εἰς Τσιβαρᾶν. Ἡ ἥρωϊκὴ παράδοσις ὑπῆρχε καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸ περιβάλλον του. Ἡ ἀντίθεσις τοῦ Κρητικοῦ πρὸς τὸ τουρκικὸν στοιχεῖον ἦτο ζωηροτάτη.

Ἀφοῦ ἔμαθε μερικὰ γράμματα εἰς τὸ Καλαμίτσι, τὸν ἔφεραν διὰ νὰ ἐργασθῇ εἰς τὰ Χανιά, ὅπου συνεπλήρωνε τὰς γνώσεις του. Συνομιληκὲς του ἐνεθυμοῦντο ὅτι ἠγεῖτο τῶν Χριστιανοπαίδων τοῦ Τοπανᾶ διὰ νὰ πατήσῃ τὴν τουρκικὴν συνοικίαν τῆς Σπλάντζιας, ὅπου ἐγένετο πετροπόλεμος. Τὴν ἐπομένην ἔπρεπε ν' ἀντιμετωπίσουν τὰ τουρκάκια ἐρχόμενα μὲ κακὰς διαθέσεις εἰς τὴν Χριστιανικὴν συνοικίαν.

Ὁ προηγούμενος τῆς μονῆς Γουβερνέττου τοῦ Ἀκρωτηρίου Δαμασκηνός τὸν προσέλαβεν ὡς δόκιμον (7 Δεκεμβρίου 1889), μετὰ διε-

⁸) Γνωρίζω ὅτι ὁ κ. Ν. Σκουλᾶς κατέθηκεν εἰς τὸ Ἱστορ. Ἀρχεῖον Κρήτης πολλὰ στοιχεῖα διὰ τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν ἐκείνων καὶ ἔκθεσιν ἀντικρούουσας σημεία τινὰ τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Μυλωνάκη, τηρεῖ δὲ καὶ ἴδιον ἀρχεῖον ἢ ἡμερολόγιον σημαντικώτατον.

τίαν ἐχειροτονήθη ἀναγνώστης καὶ τὴν 7ην Ὀκτωβρίου 1892 ἐκάθη μοναχὸς (εἰς τὸ πανηγύρι τοῦ Ἁγίου, δηλαδὴ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ξένου), μετονομασθεὶς εἰς Ἀγαθάγγελον. Δύο ἀκριβῶς ἔτη μετὰ ταῦτα ἐχειροτονήθη διάκονος ἀπὸ τὸν ἀείμν. Κυδωνίας Νικηφόρον Ζαχαριάδην, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε τελειώσει τὸ σχολαρχεῖον εἰς τὰ Χανιά (1891 - 1893) καὶ εἶχεν ἐγγραφῆ εἰς τὴν πρώτην γυμνασιακὴν τάξιν διὰ νὰ μὴ προχωρήσῃ. Ἀντὶ τοῦ Γυμνασιάρχου τότε Ἰω. Περδικάρη ὑπήχθη εἰς τὸν Σχολάρχην τοῦ ἐν Ἁγία Τριάδι Ἱεροδιδασκαλείου Χρῦσανθον Τσελετάκην⁹, ἄνδρα διάσημον ἐπὶ ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης, καὶ ἀφοῦ ἔλαβε μέρος εἰς ἐπαναστατικὰς τινὰς ἐνεργείας εἰς τὸ Ἀκρωτήρι καὶ τὸν ἔναντι Ἀποκόρωναν¹⁰, ἔτελείωσε τὰς σπουδὰς του (28 Ἰουνίου 1900). Εὐθὺς ἀμέσως διωρίσθη δημοδιδάσκαλος εἰς τὸ προσηρητημένον εἰς τὸ Ἱεροδιδασκαλεῖον ἐκεῖνο πρότυπον σχολεῖον (1900 - 1901). Ἀλλὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐστάλη εἰς Ἱεροσόλυμα διὰ νὰ σπουδάσῃ εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Σταυροῦ, διευθυνομένην ὑπὸ τοῦ περιπύστου ἱστορικοῦ Χρυσόστομου Παπαδόπουλου, τοῦ κατόπιν ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν († 1938). Ὁ Χρυσόστομος τὸν ἐβοήθησε νὰ καταταγῆ εἰς τὴν τετάρτην τάξιν τῆς ἑπταταξίου ἐκείνης Σχολῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπεφοίτησε τὸ 1905. Παροιμιώδης ὑπῆρξεν ἡ φιλομάθεια καὶ ἀντοχὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ νεαροῦ ξανθοῦ, καλλιμόρφου καὶ ζωηροῦ διακόνου.

Ἐπανελθὼν εἰς Χανιά πτυχιούχος θεολόγος (ἡ διατριβὴ του εἶχεν ὡς θέμα τὸν Μάξιμον Μαργούνιον, τοῦ ὁποίου εἶδε χει)φα εἰς Ἱεροσόλυμα!), ἐχειροτονήθη ἱερομόναχος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐπισκόπου Νικηφόρου Κυδωνίας (5 Σεπτ. 1905) καὶ τῷ ἐδόθη τὸ ὄφφικιον τοῦ ἀρχιμανδρίτου, διωρίσθη δ' ἐπ' ὀλίγον καὶ καθηγητῆς τῶν ἱερῶν ἐν τῇ πόλει Ρεθύμνης, ὑπὸ γυμνασιάρχην τὸν ἀείμν. Ἐμμ Γ. Γενεράλιν. Συντομώτατα ὅμως ἐκλήθη ἐκεῖθεν νὰ ἐφημερεύσῃ εἰς Ἐνετίαν εἰς τὸν ἱστορικὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων (1 Ἰαν. 1906 - 1920) Ἐκεῖ ἐγνωρίσθη μὲ τὸν Κωνστ. Σάθαν καὶ συνεδέθη, ὁ ἀείμν. δ' ἱστοριοδίφης τοῦ ἐξέκαυσε τὸν ζῆλον πρὸς ἱστορικὰς μελέτας, πρὸς τὰς ὁποίας τὸν εἶχεν ἤδη διαθέσει ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος. Οὕτως ἀνέλαβε τὴν ἔκδοσιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν Κρητικὸν Πόλεμον ποιημάτων τοῦ Τζάνε καὶ τοῦ Διακρούση. Παραλλήλως ἐφοίτα εἰς τὸ περιώνυμον Πανεπιστήμιον τοῦ Παταίου (1906 - 1911), ὅπου ἐσπού-

⁹) Κατόπιν ἀρχιερέα Ρεθύμνης.

¹⁰) Ἐδημοσιεύθη τότε φωτογραφία του μὲ φουστανέλλες! Ἡ ἀνάμνησις τῆς ἡρωϊκῆς ἐκείνης ἐποχῆς ἐπεσοκίαζε πᾶσαν ἄλλην τοῦ γηραιοῦ ἐπισκόπου, ὁ ὁποῖος ἠρέσκετο νὰ ἀκούῃ διὰ τὸ ἡρωϊκὸ «ξανθὸ διακάκι» περισσότερο παρὰ διὰ τὸν *lectorem* τῆς Βιέννης ἢ τὸν ἐπίσκοπον τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας!

δασε φιλοσοφίαν. Τὴν διδ. διατριβὴν του ὑπεστήριξεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βονωνίας (1911), ἐξέδωκε δ' ἰταλιστί. Ἀπὸ τὴν Ἑνετίαν¹¹ ἐκλήθη ἐφημέριος τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Τριάδος τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων τῆς Βιέννης (1920 - 28 Φεβρουαρίου 1936). Ἐκεῖθεν ἐξελέγη ἐπίσκοπος Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου, ἐχειροτονήθη δὲ (1 Μαρτίου 1936) ἐν Ἡρακλείῳ, ὑπὸ τοῦ ἀειμν. λογίου μητροπολίτου Τιμοθέου Βενέρη. Ἡ ἐνθρόνισις του ἐγένετο τὴν 8ην Μαρτίου 1936 εἰς Χανιά, προσφωνοῦντος τοῦ παλαιοῦ του γυμνασιάρχου Ἐμμ. Γ. Γενεράλι. Εἰς τὴν ἐκλογὴν του ὡς ἐπισκόπου συνετέλεσε καὶ ὁ παλαιός του Σχολάρχης Χρυσόστομος Παπαδόπουλος καὶ ὁ τότε ἀποκρισιάρχος τοῦ Οἴκ. Πατριαρχείου Χρῦσανθος Φιλιππίδης (ὁ ἀπὸ Τραπεζοῦντος, εἶτα Ἀθηνῶν), ἄνδρες βαθέως ἐκτιμῶντες αὐτόν¹². Ἦτο δ' ἄλλως τε γνωστότατος ὁ Ξηρουχάκης ὡς λόγιος καὶ ἐρευνητὴς καὶ διὰ τὴν κοινωνικὴν του εὐπρέπειαν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς παροικίαις τοῦ ἑξωτερικοῦ, ὅπου συνῆψε μόνον ἀρίστας σχέσεις.

Εἰς τὴν Βιέννην ὁ Ξηρουχάκης εἶχε διδάξει εἰς τὸ Collegium Teresianum, εἶτα δὲ (ἀπὸ τοῦ θερινοῦ ἑξαμήνου 1922 - 7 Μαρτίου 1936) ὡς lector τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσης τοῦ ἐκεῖ Πανεπιστημίου. Εἰς τὸν Ξηρουχάκην εἶχεν ἀπονεμηθῆ ὁ ἀργυροῦς σταυρὸς τοῦ Β. Τάγματος τοῦ Σωτήρος (1909) καὶ εἶτα ὁ χρυσοῦς τοῦ Γεωργίου Α' καὶ τὰ ἀναμνηστικὰ μετάλλια τῶν πολέμων 1912 - 1913. Ἐξ ἄλλου εἶχεν οὗτος ἐκλεγῆ ἑταῖρος τῆς Βυζαντινολογικῆς Ἑταιρείας (1909), τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (1935), τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός (1935), τῆς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν (1937), τοῦ Συλλόγου Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων (1940), τοῦ δὲ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Χρυσόστομος Χανίων καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας (1957) διετέλει ἐπίτιμον μέλος¹³.

Πλὴν τῶν τιμῶν αὐτῶν ὁ Ξηρουχάκης ἦτο γνωστότατος ἀπὸ τὰ βιβλία του καὶ ἀπὸ τὴν συνεργασίαν του εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ περιοδικά, τὴν «Ἀνάπλασιν», τὴν «Θεολογίαν» τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸν «Ἐκκλησιαστικὸν Φάρον» Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλα δημοσιεύματά του. Χαρακτηριστικὸν ἦτο ὅτι, πλὴν τοῦ ἱστορικοῦ του καὶ κρητολογικοῦ δια-

¹¹) Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ α' παγκοσμίου πολέμου ὑπηρέτησεν εἰς τὸν ἰταλικὸν στρατὸν ὡς ἐφημέριος τῶν ὀρθοδόξων ἰταλῶν ὑπηκόων.

¹²) Χαρακτηριστικὸν τοῦ ἤθους τοῦ ἐπισκόπου εἶναι, ὅτι προταθείσης εἰς αὐτόν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν του φίλων τῆς θέσεως τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου, εἰς ἣν ἦτο συνυποψήφιος ὁ παλαιός του σχολάρχης Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, δὲν ἐδέχθη οὐδὲ νὰ συζητήσῃ τὴν πρότασιν!

¹³) Φυσικὰ καὶ πολλῶν τοπικῶν σωματείων.

φέροντος, ἐπραγματεύθη καὶ ποικίλα θέματα μέχρι καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως.

Οὕτως ὁ Ἀγαθάγγελος ἐξηκολούθει τὴν παράδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὑπηρετῆ τὰ Γράμματα, καθὼς ὁ προκατόχος του Ἀγαθάγγελος Νινολάκης, οἱ μητροπολίται Εὐμένιος Ξηρουδάκης καὶ Τιμόθεος Βενέρης, οἱ συνεπίσκοποί του Πέτρος Διονύσιος καὶ Λάμπης Εὐμένιος, κ.ἄ. Κρηῆτες κληρικοί.

Ἡ ἀρχιερατεία τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἤρχισε μὲ σημαντικὸν γεγονὸς, τὸν θάνατον τοῦ Ἐλ. Κ. Βενιζέλου, ἡ πρώτη δ' αὐτῆς τετραετία ἦτο ἤρεμος καὶ ἔδωκεν εἰς τὸν νέον ἐπίσκοπον τὴν εὐκαιρίαν νὰ κατατοπισθῆ καὶ συγκεντρώσῃ περὶ ἑαυτὸν ἄριστα στοιχεῖα διὰ τῶν ὁποίων ν' ἀρχίσῃ τὴν ἐπιάνδρωσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς ἐπισκοπῆς του. Ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπέτυχεν ὅσον ὀλίγοι νὰ ἴδῃ ἐπιστήμονας θεολόγους ἐφημερίους καὶ πλῆθος ἄλλο ἐγγραμμάτων κληρικῶν, τὰς μονὰς καὶ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Σχολὴν ἐν καλῇ λειτουργίᾳ, τὸ ταμεῖον Ἐλεημοσύνης, τὸ περιοδικὸν τῆς ἐπισκοπῆς (τὸ «Χριστιανικὸν Φῶς» ἐν ἀρχῇ, μετὰ δὲ τὸν πόλεμον τὴν «Ἀναγέννησιν», τὴν ὁποίαν ἴδρυσεν). Τὸ ἦθος τοῦ ἐπισκόπου, ἡ ἀφιλοχρηματία του, οἱ εὐγενεῖς καὶ κοινωνικοὶ του τρόποι, τὸ ἀδιάβλητον τῆς ζωῆς του, τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὰ γράμματα καὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν ἐπέβαλον αὐτὸν ταχέως. Ἀλλ' αἱ κρίσιμοι περιστάσεις, ὁ ἀπὸ τοῦ Σεπτ. 1939 ἀρξάμενος β' παγκόσμιος πόλεμος, καὶ ἡ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιθεσις τῶν Γερμανοῖταλῶν, ὁ βομβαρδισμὸς τῶν Χανίων (Ὀκτ. - Νοέμβρ. '40) καὶ ἡ ἰσοπέδωσις των κατὰ τὴν Μάχην τῆς Κρήτης (Μάϊος 1941), ἡ ἐξαθλίωσις τοῦ πληθυσμοῦ ἐκ τῆς δυστυχίας, τῶν ἐκτελέσεων, τῆς βαρβάρου συμπεριφορᾶς τῶν κατακτητῶν, καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς ἐμφυλίου διαιρέσεως, ἀπέδωκαν εἰς τὸ ἀξίωμα καὶ τὸ πρόσωπόν του εὐθύνας καὶ πρωτοβουλίας τὰς ὁποίας οὐδέποτε θὰ ἀνελογίσθη ὅταν ἐχειροτονεῖτο ἐπίσκοπος. Τραυματίας ὁ ἴδιος τῆς μάχης τῆς Κρήτης, μὲ τὸ ἐπισκοπεῖον βομβαρδισμένον, εἰς μίαν πόλιν χωρὶς νερό, ἠλεκτρικόν, καταστήματα, τάξιν, ἐκινήθη τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1941 διὰ νὰ περιθάλψῃ πολυαρίθμους αἰχμαλώτους καὶ φυγάδας Ἑλληνας (μὴ Κρητὰς δὲ) στρατιώτας, καθ' ὧν ἐστρέφετο ἀδίκως ἡ μομφὴ τῶν Κρητῶν ὡς αἰτίων τῆς καταρρεύσεως τῆς ἀμύνης (ἐνῶ οἱ Βρετανοὶ ποικιλοτρόπως ἐβοηθοῦντο καὶ ἐθαυμάζοντο!) καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν ψυχικὸν σύνδεσμον μεταξὺ τῶν ὁμαιμόνων¹⁴. Γνώστης τῶν γλωσσῶν καὶ τῆς νοοτροπίας τῶν κατακτητῶν, ἀφοβος καὶ συγχρόνως συνε-

¹⁴) Χάριν τῶν αἰχμαλώτων ἐτέλεσεν ἐπανεπιλημμένως προσωπικῶς μὲ φελώνιον ἱερέως τὴν θεῖαν λειτουργίαν ἐν ὑπαίθρῳ.

τός, ἠδύνατο νὰ προτάσσει εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς σωτηρίαν κινδυνευόντων, καὶ πολλοὺς οὕτως ἀπεφυλάκισεν, ἔσωσεν, ἀνεκούφισεν. Οὐδέποτε ὤξυνε καταστάσεις, πάντοτε ἐπενέβαινε κατασταλτικῶς. Μὲ τὴν αὐτὴν εὐκολίαν κατόπιν παρενέβη ἐγκύρως εἰς τὰς διαμάχας δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν, μὴ διστάσας νὰ ὑπομείνῃ κόπους, πορείας, κινδύνους, οὐδὲ καὶ ν' ἀναλάβῃ πολιτικὸν ὑπεύθυνον ἀξίωμα (ὑπουργὸς - γενικὸς διοικητὴς Κρήτης διὰ τὴν κατεχομένην ὑπὸ τῶν Γερμανῶν περιοχὴν, ἐγκρίσει τῆς Ἑλλ. Κυβερνήσεως καὶ τῶν συμμάχων). Καὶ εἰς αὐτὸν ὀφείλεται καὶ εἰς ἄλλους συνετοὺς πολίτας ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων ἢ μὴ ἐπέκτασις τῶν Δεκεμβριανῶν εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἡ ὁμαλωτέρα πρόσπιωσις πρὸς τὴν μετὰ τὸ κίνημα ἐκεῖνο ἐπιβληθεῖσαν νομιμότητα. Βεβαίως ὁ Ξηρουχάκης οὔτε μικροπολιτικὴν οὔτε ψευδοδιπλωματίαν ἤσκει, ὡς συνηθίζουν πολυπράγμονές τινες κληρικοί, ἀλλ' ἡ σύνεσις καὶ ἡ γεροντικὴ πεῖρα, ἔτι δὲ διαύγεια κρίσεως αὐξανομένη ὁσημέραι, τῷ ἐπέβαλον ν' ἀπέχη ἀπὸ ἔριδας, κρίσεις καὶ κομματισμοὺς καὶ νὰ ἐπιφυλάξῃ τὸ καταφύγιον τῆς Ἐκκλησίας εἰς πάντας, ἀνεξαρτήτως κομματικῆς προελεύσεως. Ἦτο βαθύτατα βενιζελικός, ἀλλὰ καὶ φίλος τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, τιμῶν τὰ πρόσωπα ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων· παρὰ ταῦτα ὅμως δὲν ἠὲν ἠνέθησε τὸ δημοψήφισμα τοῦ 1946, ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἐπακολουθήσαντα συμμοριτοπόλεμον. Ἡ ἰδιότυπος αὕτη τοποθέτησις, μολονότι δυσηρέσκει ἕκαστοτε ὀλίγους, ἱκανοποιεῖ τοὺς πολλοὺς, πρὸς τὸ αἴσθημα τῶν ὁποίων ὁ ἐπίσκοπος ἐγνώριζε νὰ μὴ ἀντιφέρεται.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἀρχιερατείας του ἔδωκε καὶ ἔχασε τὴν μάχην ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Μολονότι ἠδύνατο εὐκολώτατα, ἂν ἤθελε ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὰ Χανιά, νὰ ἐκλεγῇ τὸ 1951 μητροπολίτης, δὲν τὸ ἐπεδίωξεν, ὑποχωρῶν εἰς τὸν φίλον του Εὐμένιον Φανουράκη, ἐπίσκοπον Λάμπης. Ἀλλὰ δὲν συνεχώρησε μέχρι τέλους τὴν διαμορφωθείσαν τάξιν καὶ ἐπεδίωξε τὴν κατ' ἄλλον τρόπον ἀπὸ τὸν ἰσχύοντα ρύθμισιν τοῦ καθεστῶτος τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης. Ἡ ἐπίσκεψίς του εἰς τὸ Φανάρι, αἱ ἐπιδαψιλευθεῖσαι εἰς αὐτὸν τιμαί, ἤμβλυναν τὴν ἀντίθεσιν, τὴν ὁποίαν κατέστησεν ἐν τέλει ἀνίσχυρον ὁ θάνατος τῶν ἐπισκόπων Λάμπης Εὐμενίου καὶ Κισάμου Εὐδοκίμου.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι μεγάλας πρωτοβουλίας δὲν ἀνέλαβεν ὁ ἐπίσκοπος Ἀγαθάγγελος. Προεδρεύων πολλῶν ἰδρυμάτων *ex officio*, οὐδὲ εἰς ἐκεῖνα οὐδὲ τὴν ἐπισκοπὴν του ἐκαινοτόμησεν, ὥστε οὐδὲ τὰ ἐπιπλα τῆς κατοικίας του νὰ μεταβάλλῃ, ἀφείς τὰ πράγματα ὅπως εὔρεν αὐτὰ ἐπὶ τοῦ προκατόχου του. Ἀνωμαλίας πολιτικαί, τὸ γῆρας—συντηρητικὸν φύσει—πολυάριθμοι διοικητικαὶ ἀσχολίαι, τὸ θέμα τοῦ ἐμψύχου ὕλικου, δὲν ἀφῆκαν αὐτὸν νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν οἰκοδομὴν

μιας αξίας Μητροπόλεως (ναοῦ καὶ γραφείων) ἢ τὴν τακτοποίησιν τοῦ θέματος τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης ἢ τῆς καείσης βιβλιοθήκης τῆς πόλεως, ἀπὸ κτηριακῆς πλευρᾶς π. χ. Ταῦτα κατέλιπεν εἰς τὸν διάδοχόν του. Ὁφείλομεν ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἔλθων πλούσιος εἰς τὰ Χανιά, ἀπέθανε πενέστερος, οὐδένα ἐπιβαρύνας ποτὲ διὰ τῶν συνήθων δεσποτικῶν αἰτήσεων. Ἀπεναντίας ἐβοήθησε πολλοὺς καὶ μεταξὺ ἄλλων καὶ εὐγνώμονας εἰς τὴν μνήμην του σπουδαστὰς διὰ νὰ μορφωθοῦν¹⁵. Μὲ ἀληθῆ δὲ ἀγαλλίασιν ἐβοήθησε τὰ πνευματικά του ἀναστήματα, ὥστε ἀποθνήσκων ἀφῆκε τοὺς δύο κυριωτέρους του συνεργάτας ἐπισκόπους, τὸν μὲν Τιμόθεον Παπουτσάκη Ἀρκαδίας, τὸν δὲ Εἰρηναῖον Γαλανάκη Κισάμου καὶ Σελίνου, ματαίως δ' ἠγωνίσθη νὰ ἀποκαταστήσῃ καὶ τὸν ἀρχιμ. Νικηφόρον Συντζανάκη ὡς βοηθὸν ἐπίσκοπον¹⁶.

Γ'

Ἀπομένει νὰ ἐξετάσωμεν τὸν ἐπίσκοπον ὡς λόγιον. Καὶ ἐξ ἀρχῆς θὰ εἴπωμεν, ὅτι οὗτος εἶχεν ὑπομονήν, φιλομάθειαν, ἀπέραντον ἐργατικότητα, καὶ τὴν τάσιν ἐκείνην πρὸς τὴν μόνωσιν ἢ ὁποία προαπαιτεῖται εἰς τοὺς λογίους ἄνδρας τοῦ σπουδαστηρίου. Ζῶν ἐπὶ τρεῖς δεκαετηρίδας εἰς τὴν Ἑνετίαν καὶ τὴν Βιέννην, δύο ἀπὸ τὰς τερπνοτέρας καὶ ὠραιότερας πόλεις τοῦ κόσμου, εἶχε τὴν διάθεσιν νὰ κλείεται ἐπὶ μακρὰς ἡμέρας εἰς τὰς βιβλιοθήκας καὶ νὰ μένη ἄϋπνος ἐπὶ μακρὰς νύκτας εἰς τὸ σπουδαστήριόν του μελειῶν καὶ γράφων. Ἐδίψα διὰ μάθησιν καὶ ἐθαύμαζε τοὺς λογίους καὶ ἐπιστήμονας, εἰς τοῦτο δὲ προήγαγεν αὐτὸν ἡ μαθητεία καὶ γνωριμία, ὡς ἤδη εἶπον, ἀνδρῶν οἷος ὁ Χρυσ. Παπαδόπουλος καὶ ὁ Κωνστ. Σάθας. Αἱ σπουδαί του ἦσαν ἱκανοποιητικαὶ καὶ ἡ γλωσσομάθειά του τῷ ἐπέτρεπε νὰ εὐρύνῃ τὰς γνώσεις του. Ἀλλ' ὁφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἀπὸ ἀπόψεως μεθοδολογικῆς περισσότερον ἐπλησίαζε πρὸς τὸν Σάθαν παρὰ πρὸς τὸν Παπαδόπουλον. Ὡς ἐκ τούτου τὰ συμπεράσματα τῶν ἐργασιῶν του δὲν ἦσαν πάντοτε ἀσφαλῆ, ἡ δὲ μέθοδος τῆς δημοσιεύσεως τῶν πηγῶν δὲν ἦτο αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴ¹⁷. Τοῦτο ἤδη κατεφάνη μὲ τὰ προλε-

¹⁵) Ἐπανελημμένως συνεμορφώθη πρὸς ὑποδείξεις μου, ὅπως βοηθήσῃ σπουδαστὰς.

¹⁶) Εὐγενῶς σκεπτόμενοι οἱ κληρονόμοι του διέθησαν τὴν ἀξιόλογον βιβλιοθήκην του εἰς τὴν Δημοτικὴν Βιβλιοθήκην Χανίων. Τμῆμα τῶν πολυτίμων βιβλίων του εἶχεν ἤδη δωρήσει ζῶν ὁ αἰὲν. ἐπίσκοπος εἰς τὴν μονὴν τῆς μετаноίας του, τὸ Γουβερνέτιο.

¹⁷) «Ἀπεκδεχόμεθα παρ' αὐτοῦ ὀλιγωτέραν τόλμην ἐν ταῖς ἱστορικαῖς εἰκασίαις καὶ γλωσσικαῖς ἐρμηνείαις», ἔγραψεν ὁ Σπ. Λάμπρος (Νέος Ἑλλην. 6,

γόμενα τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Τζάνε καὶ Διακρούση καὶ μὲ πολλὰς γλωσσικὰς ἀτελείας τοῦ κειμένου. Πολλάκις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ συνέστησε ν' ἀναλάβω τὴν ἐπανέκδοσιν τῶν ἐν λόγῳ κειμένων, ἀναγνωρίζων ὅτι ἦτο αὕτη ἀναγκαία μετὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Γιάνναρη, τοῦ Ξανθουδίδου, ἔμοῦ κ.ἄ. Ὁμοίως κατεφάνη ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς ἐκδόσεως τῶν πολυτίμων στοιχείων τὰ ὅποια παρέχει εἰς ἡμᾶς ἡ σημαντικὴ ἐκείνη στατιστικὴ τοῦ Καστροφύλακα (1584), ὑπαλλήλου ἐνταλθέντος τὴν 10ην Ἰουνίου 1581, ὅπως συνοδεύσῃ τοὺς Ἐνετοὺς Gritti καὶ Garzoni εἰς Ἀνατολήν. Τὴν ἐκθεσιν τοῦ G. Garzoni ἐδημοσίευσεν αὐτούσιον ὁ Ξηρουχάκης (Ἡ Βενετοκρ. Ἀνατολή, σσ 229-290), δυστυχῶς χωρὶς μετάφρασιν ἢ πίνακα¹⁸, ἐνῶ εἰς τὰ δεδομένα τῆς στατιστικῆς τοῦ Καστροφύλακα ἐπέφερε τοιαύτας μεταβολὰς τῶν ὀνομάτων, ὥστε αἱ πληροφορίαι τοῦ βιβλίου του νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπαληθεύωνται ἐκ τοῦ χειροφου (καὶ δὴ ὡς πρὸς τὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα) ἢ ἐκ τῆς μελλούσης νὰ φανῇ ἐκδόσεως ὑπὸ τοῦ κ. Στ. Σπανάκη. Ἀλλὰ καὶ ὡς ὑλικὸν τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου δὲν εἶναι εὐκαταφρόνητον, δεικνύει δὲ ποῖα τινὰ θὰ ἐμανθάνομεν ἐκ τοῦ Ἐνετικοῦ Ἀρχείου ἂν ἐπεδιδόμεθα εἰς τὴν ἔρευνάν του.

Αἱ μελέται τοῦ Ξηρουχάκη διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ Ἐνετοκρατίας εἴτε στηρίζονται εἰς ἰταλικὰς πηγὰς καὶ βιβλιογραφίαν, εἴτε εἰς δοκουμένα ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθέντα. Δὲν εἶναι δυσδιάκριτος ὁ φανατισμὸς τοῦ ὀρθοδόξου ὁ ὅποιος ἔζησεν εἰς λατινικὰς χώρας καὶ ἀντελήφθη τὴν περιφρόνησιν τῆς ὁποίας τυγχάνουν οἱ ἀνατολικοὶ ἀπὸ τοὺς δεισιδαίμονας δυτικούς. Ἐπὶ πλέον τὸ πατριωτικὸν κλίμα εἰς τὸ ὅποιον ἔζησεν ὁ Ξηρουχάκης διεπότισεν ὅλας του τὰς ἐργασίας. Ἐχθρὸς του ὑπὲρ τὸν Τοῦρκον ὑπῆρξεν ὁ Φράγκος, ὁ ἀπὸ τοῦ 1204-1669 δυναστεύσας τὴν Κρήτην, τὴν Ἐκκλησίαν της, ἐμποδίσας τοὺς ἀρχιερεῖς της νὰ διοικοῦν τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα καὶ διὰ τῆς ψευδοῦς καὶ ἐμμίσθου οὐνίας προσπαθῶν νὰ διαφθείρῃ τὸ ποίμνιον.

Ἡ θεολογικωτέρα ἐργασία του εἶναι ἡ περὶ Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου, γραφεῖσα πρὸ ἡμίσεος αἰῶνος καὶ πλέον, τὴν ὁποίαν καὶ δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ συγχρονίσῃ ὁ ἱεράρχης, μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Δυοβουνιώτου, τοῦ Ch. Astruc, τοῦ Π. Νικολοπούλου κ.ἄ. Ἐσκόπευε πάντως νὰ τὴν τυπώσῃ διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος 1957 - 1958 εἰς βιβλίον, ὅτε καὶ διὰ τῶν ἡμετέρων προλεγομένων θὰ ἐκαλύπτετο κατὰ τὸ δυνατόν ἡ τοιαύτη ἀτέλεια.

1909, σ. 125) ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ Κρητ. Πολέμου, καὶ ἄλλοι ἄλλα.

¹⁸) Ἀπ' ἐναντίας εἰς ἄλλην περίπτωσιν ἐδημοσίευσιν ἐκθεσιν τοῦ 1588 τοῦ G. Foscarini al Senato μόνον ἐν μεταφράσει (1933, βλ βιβλιογραφίαν, ἀρ. 12).

Ἐκ παλαιῶν ἐρευνῶν καὶ ἀναγνώσεων ἠρύσθη τὰ στοιχεῖα διὰ τὸς ἐργασίας περὶ Φιλοθέου πατριάρχου καὶ Βησσαρίωνος τοῦ καρδινάλιου (Mohler). Αὗται κατεχώσθησαν, καθὼς καὶ ἡ περὶ Μαργουνίου, εἰς δυσεύρετον καὶ ἄγνωστον περιοδικόν, καὶ κατεκερματίσθησαν εἰς πολλὰς συνεχείας.

Αἱ ἄλλαι ἐργασίαι τοῦ Ξηρουχάκη ἀναφέρονται εἰς τὴν τοῦ Ἄντ' Ἀχέλη Μάλτας Πολιορκίαν, ἱστορικὰ θέματα καὶ ζητήματα ἀναγόμενα εἰς τὸν πολιτισμόν, τὴν ἱστορίαν, τὴν σύγχρονον ζωὴν. Εἶναι φανερόν ὅτι τὸ φιλολογικὸν ἐνδιαφέρον ἐπροβάδιζε καὶ ὅτι τὰ θεολογικὰ θέματα δὲν εἴλκυνον τὸν ἐρευνητὴν τῶν ἀρχαίων. Ἐπίσης ὅτι ἡ ποιμαντορία τοῦ Ξηρουχάκη ἀνέκοψεν ἀπὸ τοῦ 1936 τὴν ἔντονον πνευματικὴν του δραστηριότητα τῆς προηγουμένης πενταετίας καὶ ἔτρεψεν αὐτὸν εἰς τὰ πρακτικὰ ζητήματα τῆς διοικήσεως τὰ ὅποια ἀντεμετωπίζει ὁ ἀρχιερεὺς πολυανθρώπου ἐπαρχίας. Ἡ δημοσίευσις τῶν παλαιῶν του ἀποθεμάτων δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ μὲ τὴν ἄνεσιν τῆς ὁποίας ἀπήλαυεν εἰς τὴν ὀλιγάνθρωπον ἐφημερίαν τῆς Ἑνετίας ἢ τῆς Βιέννης. Τέλος ἡ ζωὴ ἐφάνη ἐπικρατεστέρα ἀπὸ τὴν θεώρησιν καὶ ὁ ἐπίσκοπος, χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ τὸ ἐπιδιώξῃ, ἐγένετο ἐκ τῶν κυριωτέρων δρώντων προσώπων τῆς ἱστορίας τῆς ἐποχῆς του εἰς τὸν χῶρον τῆς Κρήτης. Ἐτσι ἡ συγγραφικὴ δραῖσις ἔκλεισε μὲ τὴν πολιτικὴν δραῖσιν. Ἄλλ' ὁ συγγραφεὺς ἐνηβρύνετο πάντοτε διότι εἶχεν ἐγκύψει εἰς τὰ προσφιλῆ του θέματα. Ἡ περαιτέρω δημοσιευσμένη βιβλιογραφία δεικνύει, κατὰ τὸ δυνατόν ἀρτίως, τὰ δημοσιεύματα τοῦ ἐπισκόπου¹⁹, τόσον τὰ ἐπιστημονικὰ ὅσον καὶ τὰ ἐκλαϊκευτικά, καθὼς καὶ τὸ κινήθην ὑπὸ τῆς προσωπικότητός του ἐνδιαφέρον.

Δ'

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ*

I. ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

- 1.—'Ο Κρητικὸς Πόλεμος (1645 - 1669) ἢ Συλλογὴ Ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούση, Μαρίνου Τζάνε, συλ-

¹⁹⁾ Διὰ τὴν σύνταξίν της μ' ἐβοήθησεν ὁ διευθυντὴς τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Χανίων κ. Λεων. Γ. Μανολικάκης, τὸν ὅποιον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ.

*) Συντομογραφίαι: BZ = Byzantinische Zeitschrift. ΕΦ = Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος Ἀλεξανδρείας. ΕΕΒΣ = Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζ. Σπουδῶν. ΕΕΚΣ = Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν. RÉG = Reme d' Études Grecques (Paris). Ἐφ. = ἐφημερὶς - ίδες, περ. = περιοδικόν, σ. = σελίς, σσ. = σελίδες.

Σ τ ε φ. Μ υ λ ω ν ά κ η ς, 1948 = Τὸ ὑπ' ἀριθ. 53 βιβλιογραφούμενον βι-

λεγέντων καὶ ἐκδιδομένων ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, ἑφημερίου τῆς ἐν Βενετῖα Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐν Τεργέστη 1908, 8^ο σσ. 638+1 πίν.

ΚΡΙΣΕΙΣ: Σπ. Λάμπρος, «Νέος Ἑλληνομν.» 6, 1909, σσ. 124 - 126.— Α. Ν. Γιάνναρης, ἑφ. «Νέα Ἐρευνα» Χανίων 18 Δεκ. 1908 σ. 3αδ.— Ἐμμ. Γ. Γενεράλις, Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος... ἐπιστολιμαία διατριβὴ ἑφ. «Υψηλὰ Λευκὰ Ὅρη» Χανίων 31 Δεκ. 1908, σσ. 1βδ - 2αβ.— Ὁ κ. Γιάνναρης ὡς ἐπικριτῆς, ἐπιστολιμαία ἀπάντησις Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, ἑφ. «Ἐλεύθερον Βῆμα» Χανίων 7 Ἰανουαρίου 1909, ἀρ. 206, σσ. 3δ - 4α [πρβλ. καὶ Κρ. Χρ. Α', 1947, σσ. 151 - 2]. — Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Νέα Σιών» Ζ', 1908, σσ. 907 - 8.— Ἰωάννης Καλιτσουνάκης, «Mitteil. d. Seminars f. orient. Sprachen zu Berlin» 1909, τόμ. II, σ. 240.— Ἀ. Ἀ[δοσιδης], «L' Hellénisme» 1909, σ. 182.— Η. Pernot, REG 1909, σσ. 345 - 6.— Στέφανος Ξανθοῦδίδης, BZ XVIII, 1908, σσ. 586 - 600 [προτείνων πολλὰς διορθώσεις].— Ν. Β. Τωμαδάκης, Διορθωτικὰ εἰς τὸν Κρητικὸν Πόμον τοῦ Τζάνε, «Κρητικά» Α', 1933, σσ. 127 - 132.

- 2.— Ἄγνωστος Κρητικὴ Ἐποποιία, «Κρητικὸς Ἀστὴρ» Γ', 1909, ἀρ. 62 - 64, σσ. 482 - 3, 491 - 2, 500 - 502. [Ἀ. Ἀχέλη, Μάλτας Πολιορκία, πρβλ. ἀνατύπωσιν παρὰ Στ. Μυλωνάκη, 1948 σσ. 58 - 64].
- 3.— Agatangelo Xiruchakis, archimandrita, *Divide Heracliti gènesin oúsiá Parmenidis, habebis ideas Platonis (Herbart)*. Saggio, Macerata, Premiato stabilimento tipografico avv. Filippo Giorgetti, 1911, σχῆμα 0,20×0,13 σσ. 65 (+2). Ἀφιέρωσις: All' illmo senatore conte Lorenzo Tiepolo, devotamente. [σπάνιον ἀντίτυπον εἰς τὴν Βιβλ. Ἱστορ. Ἀρχείου Κρήτης. Ἀναλύεται ὑπὸ Στ. Μυλωνάκη, 1948, σσ. 64 - 70].
- * 4.— Ἡ ἐξ Ἀλεξανδρείας καὶ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Βενετῖαν μετακομιδὴ τῶν ἱερῶν λειψάνων Μάρκου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου καὶ Σάββα τοῦ ἡγιασμένου. Πεντηκονταετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ, 1913, σσ. 397 - 407. [Πρβλ. Ν. Πολίτου, Ἑλλ. Βιβλιογραφία, Γ', Ἀθῆναι 1927, σ. 728].
- 5.— Τὰ ἐν Βενετῖα ἀρχεῖα τῆς Βενετοκρατουμένης Κρήτης (1207-1699)

βλίον, γραφὴν κατὰ στοιχεῖα παρασχεθέντα ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου.

Ὅπου προηγεῖται ἀστερίσκος * τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν ἔχω ἴδει τὸ ἀρθρον.

Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως παρελείφθη ἀπὸ τὰς δημοσιεύσεις του εἰς περιοδικά, ἐτέθη δὲ μόνον εἰς τὰ βιβλία του.

Τὰ περιοδικὰ «Κρητ. Ἀστὴρ», «Κρητικά», «Χριστιανικὸν Φῶς» καὶ «Ἀναγέννησις» ἐδημοσιεύθησαν ἐν Χανίοις, τὰ δύο τελευταῖα ὑπὸ τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας. Τὰ περιοδικὰ «Ἀνάπλασις» καὶ «Θεολογία» ἔχουν τόπον ἐκδόσεως τὰς Ἀθῆνας.

- «Περιοδικὸν - Δελτίον Κ. Φ. Σ. ἐν Χανίοις» Α', 1928 - 29, σσ. 165 - 171.
- 6.— Ἐπιτομὴ τοῦ ἱεροῦ χειρογράφου, ἀρχιμανδριτοῦ, Ἡ ἐν Κρήτῃ Ἐπανάστασις τοῦ 1363 - 1366 καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Βενετίας ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐν τῇ Νήσῳ κυριαρχίας αὐτῆς (1211 - 1669).
Ἀλεξάνδρεια, Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον 1932, 12^ο σσ. 95 (+1).
[Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς συνεχείας ΕΦ ΚΗ', 1929, σσ. 409 - 423, ΚΘ', 1930, σσ. 190 - 205, 481 - 95, καὶ Λ', 1931, σσ. 161 - 74, 398 - 410 καὶ 505 - 19].
ΚΡΙΣΕΙΣ: Ν. Β. Τωμαδάκης, ΕΕΒΣ Ι', 1933, σσ. 492 - 94.
- 7.— Ἐπιτομὴ τοῦ ἱεροῦ χειρογράφου, ἀρχιμανδριτοῦ, Αἱ Σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο (1467 - 1474 - 1486).
Ἐν Ἀθήναις, 1933, 8^ο σσ. (4+) 103 (+1λ.).
[Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν περ. «Θεολογία» εἰς συνεχείας: Η', 1930, σσ. 97 - 109. Θ', 1931, σσ. 27 - 45, 114 - 25, Ι', 1932, σσ. 156 - 62, 250 - 61 καὶ ΙΑ', 1933, σσ. 59 - 68, 149 - 62, 240 - 51].
ΚΡΙΣΕΙΣ: Ν. Β. Τωμαδάκης, ΕΕΒΣ Ι', 1933, σσ. 489 - 92.
- 8.— Περὶ τῆς ἀρπαγῆς τῆς Κων/πόλεως καὶ μεταφορᾶς τῶν ἱερῶν λειψάνων τῶν ἁγίων Σάββα καὶ Ἀθανασίου τοῦ μεγάλου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, ΕΦ ΛΑ', 1932, σσ. 443 - 450.
- 9.— Ἀνακήρυξις ἁγίων ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ, ΕΦ ΛΒ', 1933, σσ. 79 - 86.
- 10.— Περὶ τοῦ ἱεροῦ λειψάνου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου καὶ τῶν ἱερῶν ἑλληνικῶν κειμηλίων τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐν Βενετίᾳ, ΕΦ ΛΒ', 1933, σσ. 424 - 428.
- 11.— Τὰ σύστημα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ποίημα Ἐπιφανίου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου, «Θεολογία» ΙΑ', 1933, σσ. 343 - 352. [Marc. Gr. Class I, 944, ιβ' αἰ.].
- 12.— Περὶ διορισμοῦ καὶ παραμονῆς ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ἐπισκόπων ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας, «Κρητικαὶ Μελέται» Α', 1933, σσ. 287 - 296.
[Σσ. 289 - 95: Ἐκθεσις G. Foscarini, 6 Ἰουνίου 1958 πρὸς τὴν Senato τῆς Ἐνετίας, ἐν μεταφράσει Museo Correr collocamento 1150].
- 13.— Ἱστορικὰ σημειώματα καὶ στατιστικαὶ πληροφορίες περὶ Κρήτης

- κατὰ τὸν Καστροφύλακα, «Κρητικά» Α', 1933, σσ. 114 - 26.
- 14.—Δρος Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, ἀρχιμανδρίτου τῆς ἐν Βιέννῃ Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Τριάδος, Ἡ Βενετοκρατουμένη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἐπτάνησος. Μετὰ προλόγου ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι καὶ κριτικῶν σημειώματος ὑπὸ Ν. Βέη. Ἀθήνησι 1934, 8^ο σσ. ιε' + 290 (+ 2).
ΚΡΙΣΕΙΣ: Κωστῆς Ε. Παρασυράς, ΕΦ ΛΓ', 1934, σσ. 625 - 9.— Διον. Α. Ζακυθηνός, ΕΕΒΣ ΙΑ', 1935, σσ. 498 - 503.— Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Θεολογία» ΙΓ', 1935, σσ. 79 - 82.— Alice Legoy - Molinghen, «Byzantion» XII, 1937, σσ. 669 - 70.— Ν. Β. Τωμαδάκης, ἐφ. «Βῆμα τοῦ Λαοῦ» Χανίων 7 Νοεμβρίου 1934.
- 15.—Ἐκκλησία Κρήτης ἐπὶ Βενετοκρατίας, ΕΦ ΛΓ', 1934, σσ. 409 - 20. [Ἐκ τοῦ Καστροφύλακα τὰ στοιχεῖα περὶ μοναστηρίων, πρωτοψαλτῶν, πρωτοπαπάδων, μισθοδοσιῶν αὐτῶν κλπ.].
- 16.—Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Βενετοκρατίας, ΕΦ ΛΕ' 1936, σσ. 232 - 9, 364 - 8, 512 - 8, καὶ ΛΓ', 1937, σσ. 31 - 6. [Πρβλ. ἀρ. 12, ἔκθεσις Foscarini].
- 17.—Ἱστορικὰ Σημειώματα. «Ἐπετηρὶς Ἑνώσεως Καλλιτεχνῶν Λογοτεχνῶν Χανίων» Α', 1937, σσ. 1 - 12. [Ἐκκλησία Κρήτης ἐπὶ Ἑνετοκρατίας].
- 18.—Τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας μετὰ τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὸν μεσαῖωνα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐμπορικῶν καταλόγων τοῦ Βαρθ. Πάξη, ΕΕΚΣ Α' 1938, σσ. 17 - 61 καὶ Γ', 1940, σσ. 241 - 96 [καὶ εἰς ἴδιον ἀνάτυπον].
- 19.—Ἡ Βενετία ὑποκαθιστῶσα τὸ Βυζάντιον (Γένεσις, ἀκμὴ καὶ τέλος τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας), ΕΦ ΛΖ', 1938, σσ. 92 - 7, 349 - 54.
- 20.—Βησσαρίων ὁ Τραπεζούντιος ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας καὶ καρδινάλιος κατόπιν ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ, «Χριστιανικὸν Φῶς» περίοδος Δ', ἔτος Α' ἀρ. 1 - 27, καὶ 29 - 43 (1 Ἰανουαρίου 1939-16 Σεπτεμβρίου 1940), σσ. 2 - 3, 10, 18, 26, 34, 42, 50, 58, 66, 74 - 5, 82, 90, 98, 106 - 7, 114, 122 - 3, 130 - 1, 138, 146, 155 - 6, 162, 170 - 1, 178, 186, 194 - 5, 202, 210, 226, 234, 242 - 3, 250, 258, 266, 273 (= 274), 282, 290, 298, 306, 314, 322, 330. [Δημοσιεύεται τὸ πρῶτον μέρος τῆς συγγραφῆς, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ τῶν φύλλων 102 - 130 τῆς «Ἀναγεννήσεως», περαιτέρω ἀρ. 22. Διεκόπη ἢ δημοσίευσίς, λόγῳ τοῦ πολέμου, τὸ χειρὸν ἀπωλέσθη, πρβλ. Στέφ. Μυλωνάκη, 1948, σσ. 76 - 77, ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος τὸ ἔγραψεν ἐκ νέου].

- 21.—Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου, βίος καὶ πολιτεία καὶ ἐγκώμιον τοῦ ἐν Ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰσιδώρου πατριάρχου Κων/λεως, «Ἀναγέννησις» ἀρ. 91 - 92, 94 - 8, 100 - 101, 104, 106, 109, 115, 117, 125, 127, 167 - 176, συνεχίζεται (1951 - 1954, 1957 - 1958). [Ἀπὸ τοῦ φ. 167 βραχεῖα περίληψις τῆς βιογραφίας], σσ. 1448 - 50, 1465 - 66, 1501 - 2, 1519, 1530 - 31, 1549 - 51, 1565 - 6, 1594 - 5, 1610 - 11, 1661 - 2, 1692 - 3, 1739 - 40, 1835 - 6, 1867 - 8, 1995 - 7, 2029 - 30, 2659, 2662, 2674, 2692, 2707, 2712, τοῦ δ' ἔτους 1958 σσ. 4, 19, 36, 53, 70 καὶ 74.
- 22.—Βησσαρίων ὁ Ἑλλήν ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας καὶ ἔπειτα καρδινάλιος ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ, «Ἀναγέννησις» τεύχη 102 - 133 (1952 - 1954), σσ. 1627 - 9, 1635 - 7, 1651 - 3, 1668 - 70, 1683 - 5, 1700 - 1703, 1715 - 7, 1731 - 3, 1747 - 50, 1763 - 5, 1780 - 2, 1795 - 7, 1813 - 5, 1827 - 30, 1843 - 6, 1858 - 60, 1875 - 7, 1891 - 3, 1907 - 9, 1923 - 5, 1939 - 41, 1955 - 7, 1973 - 5, 1987 - 9, 2004 - 6, 2019 - 21, 2035 - 7, 2051 - 4, 2068 - 70, 2083 - 5, 2103 - 4, 2115 - 17 [ὅπου περατοῦται· πρβλ. ἀνωτέρω ἀρ. 20].
- 23.—Μάξιμος Μαργούνιος ἐπίσκοπος Κυθῆρων (1549 - 1602), 16ος αἰών. «Ἀναγέννησις» 1956 - 1957, σσ. 2163 - 5, 2180 - 2, 2197 - 200, 2211 - 13, 2227 - 9, 2244 - 6, 2260 - 2, 2276 - 8, 2292 - 4, 2307 - 10, 2324 - 7, 2339, 2341, 2355 - 8, 2372 - 4, 2387 - 8, 2404 - 5, 2420 - 21, 2435 - 6, 2451 - 2, 2467 - 8, 2483 - 4, 2499 - 2500, 2515 - 6, 2531 - 3, 2548 - 50, 2566 - 7, 2583 - 4, 2595 - 6, 2610 - 11, 2626, 2642 - 3.

II. ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ*

- 24.—Ὁ Ἑλληνομαθὴς Φεδινάνδος Γαλάντης, «Κρητικὸς Ἀστὴρ» Δ' ἀρ. 74 (1910) σσ. 582 - 3.
- * 25.—Δημοτικὰ Κρητικὰ ἄσματα, περ. «Ἠχὼ» (Χανίων) Α' ἀρ. 7 (1911) [Ν. Γ. Πολίτου, Ἑλλ. Βιβλιογρ. Γ' 1911 - 1920, ἐν Ἀθήναις 1927, σ. 326].
- 26.—Ἡ κοινωνικὴ καὶ θρησκευτικὴ κίνησις ἐν Αὐστρίᾳ μετὰ τὸν πόλεμον, «Ἀνάπλασις» ΛΖ' 1924, σσ. 140 - 1, 162 - 4, 199 - 201.

*) Δὲν κατεγράφησαν αἱ ποιμαντορικαὶ ἐγκύκλιοι, μηνύματα, προσφωνήσεις κλπ. γραπτὰ ἐκδηλώσεις τοῦ Ξηρουχάκη ὡς ἐπισκόπου, εὕρισκόμεναι εἰς τὰς ἐφ. Χανίων καὶ τὰ περιοδικὰ τῆς ἐπισκοπῆς του.

- 27.—Τὸ ἐν Βιέννῃ συνελθὸν συνέδριον τῆς Ἀκαδημίας τοῦ διεθνοῦς δικαίου, «Ἀνάπλασις» ΛΖ' 1924, σσ. 260 - 1.
- 28.—Θρησκευτικὰ ζητήματα ἐν τῇ Σοβιετικῇ Ρωσίᾳ, «Ἀνάπλασις» ΛΗ', 1925, σσ. 35 - 8, 48 - 50.
- 29.—Ἡ δρᾶσις τῶν Ἑλλήνων ἐν Βιέννῃ ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου καὶ ἔξῃς, «Ἀνάπλασις» ΛΗ', 1925, σσ. 199 - 200, 219 - 21.
- 30.—Οἱ οὐνῖται ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ, «Ἀνάπλασις» ΛΗ', 1925 σσ. 180 - 81.
- 31.—Τὸ ἐν Βιέννῃ συνελθὸν συνέδριον τῶν Σιωνιστῶν, «Ἀνάπλασις» ΛΗ', 1925, σσ. 236 - 8.
- 32.—Τὰ σοκὸλ τῆς Τσεχοσλοβακίας, «Ἀνάπλασις» ΛΘ', 1926. σσ. 181 - 4.
- 33.—Ἡ ἐν Τσεχοσλοβακίᾳ ἐκκλησιαστικὴ μεταρρυθμιστικὴ κίνησις, «Ἀνάπλασις» Μ', 1927, σσ. 51 - 52.
- 34.—Προσοχὴ εἰς τὰς «περιστροφικὰς» κινήσεις τῆς Ρώμης περὶ ἐνώσεως, «Ἀνάπλασις» Μ', 1927, σσ. 105 - 6.
- 35.—Ὁ κομμουνισμὸς ἐν Βιέννῃ, «Ἀνάπλασις» Μ', 1927, σσ. 155 - 7.
- 36.—Ὁ Παλαιοκαθολικισμὸς καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, «Ἀνάπλασις» Μ', 1927, σσ. 143 - 5, 159 - 60, 171 - 2, 180 - 2, 197 - 9, 217 - 9, καὶ ἔτος ΜΑ', 1928, σσ. 19 - 20, 32 - 33, 47 - 8, 74, 92 - 3, 110 - 11, 122 - 4, 134 - 5, 162 - 3 [μὲ διαφόρους ὑποτίτλους, κατὰ συνεχείας].
- 37.—Αἱ ἑορταὶ τοῦ Ρεδεντόρε [=Redentore] ἐν Βενετίᾳ καὶ ἡ ἑκατονταετηρὶς τοῦ Schubert ἐν Βιέννῃ, «Ἀνάπλασις» ΜΑ', 1928, σσ. 204 - 6.
- 38.—Ἡ χειμαζομένη Ρωσικὴ Ἐκκλησία καὶ ὀλίγα ἐκ τῆς μπολσεβικικῆς κολάσεως, «Ἀνάπλασις» ΜΔ', 1931, σσ. 152 - 4.
- 39.—Τὸ ἐν Βιέννῃ XII διεθνὲς συνέδριον τῶν παλαιοκαθολικῶν, «Ἀνάπλασις» ΜΔ', 1931, σσ. 264 - 6, 279 - 81.
- 40.—Σημεῖα καταπτώσεως τοῦ καθολικισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ, «Ἀνάπλασις» ΜΕ', 1932, σσ. 53 - 5.
- 41.—Ἀνασκόπησις τοῦ Μπολσεβικισμοῦ, «Ἀνάπλασις» ΜΔ', 1932, σσ. 106 - 8, 140 - 1.
- 42.—Ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, «Ἀνάπλασις». ΜΕ' 1932, σσ. 253 - 4 [περὶ τοῦ ἔργου τῶν E. Wellesz ἐν Βιέννῃ καὶ C. Höeg].

- 43.—'Απολογισμὸς τῆς παπικῆς προπαγάνδας ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, «Ἀνάπλασις» ΜΓ', 1933, σσ. 160 - 1.
- 44.—'Ομιλία τοῦ θεοφ. ἐπισκόπου Κυδωνίας - Ἀποκορώνου κ. Ἀγαθαγγέλου ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς ἑξαήμερου ἔθνικῆς ἔξορμῆσεως διὰ τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν νίκην, «Ἀναγέννησις» τεῦχος 51 (1.4.1949), σσ. 803 - 4.
- 45.—'Απὸ τῆ ζωῆ τῶν ἁγίων. Ὁ ἅγιος Νικόλαος, «Ἀναγέννησις» τεῦχος 86 (1.12.1950), σσ. 1361 - 4.
- 46.—'Ο ἑορτασμὸς τῆς 1000ῆς ἐπετείου τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς τὴν Ἑλλάδα (Θεσσαλονίκη - Βέροια - Θεσσαλονίκη - Πρέβεζα - Νικόπολις - Κρήτη - Ρόδος - Λίνδος - Κόρινθος - εἰς Ἀθήνας). [Χρονικὸν τοῦ ἑορτασμοῦ καὶ τῆς περιηγήσεως, ὧν μετέσχεν], «Ἀναγέννησις», τεύχη 93 - 100 (1951), σσ. 1477 - 9, 1495 - 7, 1514 - 6, 1532 - 4, 1546 - 9, 1560 - 2, 1581 - 2, 1590 - 1.
- 47.—'Απὸ τὸ μνημόσυνον τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ὁ ἐκφωνηθεὶς λόγος ὑπὸ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου μας, «Ἀναγέννησις» ἀρ. 117 (1.7.1953) σσ. 1860 - 2.
- 48.—'Επίσκεψις εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν Χάλκης [μετὰ τοῦ Λάμπης Εὐμενίου. Βραχεῖα περίληψις τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Κυδωνίας εἰς προσφώνησιν], «Ἀναγέννησις» ἀρ. 114 (1.4.53) σσ. 1811 - 12.
- 49.—'Η μάχη τῆς Κρήτης (20 Μαΐου 1941 - 25 Μαΐου 1945), ραδιοφωνικὴ ὁμιλία, «Ἀναγέννησις» ἀρ. 164 (1.6.1957) σ. 2609.
- 50.—'Απὸ τὸν ἑορτασμὸν τῆς θαλάσσης, «Ἀναγέννησις» ἀρ. 166 (1.8.1957) σσ. 2646 - 8.
- * 51.—Οἱ γείτονές μας, ἐντυπώσεις ἐκ Τσεχοσλοβακίας [Στ ε φ. Μ υ λ ω ν ά κ η, 1948, σ. 78].

ΙΙΙ. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

- 52.—Γεώργ. Παπαντωνάκης, Ἀρχιμανδρίτης Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης, «Κρητικαὶ Μελέται» Α', 1933, σσ. 298 - 300 [σ. 299 φωτογραφία τῆς ἐποχῆς].
- 53.—Στ ε φ ά ν ο υ Δ. Μ υ λ ω ν ά κ η, γυμνασιάρχου, Ὁ ἐπίσκοπος Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου (Κρήτης) Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης 1872 - 1948. Ἐκκλησία Κρήτης, Γερμανικὴ Κατοχή, 1941 - 1945.

*) Δὲν κατεγράφησαν αἱ ἐν ταῖς ἐφ. Κρήτης, Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Οἴκ. Πατριαρχείου νεκρολογίαι κλπ. ἀρθρογραφία - εἰδησεογραφία ἐπὶ τῷ θανάτῳ του.

Τύποις Κ. Μαριδάκη, Χανιά 1948.

8^ο μέγα, σσ. (4 +) 488 + IV + πίνακες ἐκτὸς κειμένου.

- 54.—[Ἐπιμνημόσυνον τεῦχος τοῦ περ.] «Ἀναγέννησις» ἔτος ΙΒ' ἀρ. 174, Χανιά Ἀπρίλιος 1958, περιέχει μεταξύ ἄλλων: σσ. 3 - 5: Ἡ βιογραφία του, σσ. 6 - 7: Τὰ ἀνταλλαγένητα [ἐπὶ τῷ θανάτῳ του] τηλεγραφήματα, σσ. 8 - 12: Ψηφίσματα ἐπὶ τῷ θανάτῳ του, 13 - 14: Ἡ συμμετοχὴ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν κηδεῖαν, σσ. 15 - 16: Ἡ κηδεῖα, σσ. 17 - 18: Ὁ ἐπικήδειος λόγος τοῦ Σεβ. μητροπολίτου Κρήτης κ. Εὐγενίου, σσ. 18 - 22: Ὁ ἐπικήδειος λόγος τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Τωμαδάκη, σσ. 23 - 25: Ὁ ἐπικήδειος λόγος τοῦ γυμνασιάρχου κ. Μυλωνάκη, σ. 26: Ὁ ἐπικήδειος λόγος τοῦ δικηγόρου κ. Κοτσολάκη, σσ. 27 - 28: Ἀρκαδίας Τιμοθέου, Ὁ ἐπίσκοπος ἀληθινὸς πατριώτης, σσ. 29 - 30: Ἀρθρα τοῦ τύπου Χανίων, σ. 31: [φωτογραφία τοῦ ἐπισκόπου πρὸ τοῦ τάφου του].
- 55.—[Ἐπιμνημόσυνον τεῦχος τοῦ περ.] «Ἀπόστολος Τίτος», ἔτος Ζ', Μάρτιος 1958, τεῦχος 3, Ἡράκλειον, σσ. 41 - 2: Ἀρκαδίας Τιμοθέου, Ὁ Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου Ἀγαθάγγελος, σ. 43: [φωτογραφία του γέροντος], σσ. 45 - 47: Βιογραφικὸν σημεῖωμα. Τὰ κατὰ τὸν θάνατον καὶ τὴν κηδεῖαν τοῦ ἐπισκόπου, σσ. 47 - 9: Ὁ ἐπικήδειος λόγος τοῦ Σεβ. μητροπολίτου κ. Εὐγενίου, σσ. 49 - 52: Ὁ ἐπικήδειος λόγος τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Τωμαδάκη, σσ. 53 - 4: Συλλυπητήρια τηλεγραφήματα, Ψήφισμα τοῦ Δήμου Χανίων.
- 56 - 57.—[Ἀγγελία τοῦ θανάτου του] περ. «Ἀθηνᾶ» ΞΑ', 1957, σ. 403. † Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, σ. 466 [τὰ δύο περιοδικὰ ἐκυκλοφορήθησαν κατὰ Μάρτιον 1958].
- 58.—Νικολάου Β. Τωμαδάκη, † Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης (1872 - 1958) «Δελτίον Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας» ΙΒ' (1957 - 58) σσ. 317 - 318.
- 59.—[Ἀνωνύμου] (†) Ἐπίσκοπος Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου Ἀγαθάγγελος, περ. Ὁρθοδοξία (Κων/λεως) ΛΓ', 1958, σ. 112.
(Ἰούνιος 1958)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ